

KUTB'UN "HUSREV Ü ŞİRİN" YAZMASINDA

BULUNAN KAYITLAR*

E. İ. FAZİLOV

1341-1342 yılında Kutb, Özbek Han'ın en büyük oğlu Tini-bek'e ve kızı prenses Hân Melik-hatun'a ithaf edilmiş olan, Nizâmî'nin "Husrev ü Şîrîn" mesnevisinin Horezmce versiyonunu yazmıştır.

"Husrev ü Şîrîn" mesnevîsinin tek nüshası Paris, Bibliothèque Nationale (Manuscrits Turcs, Ancien Fonds, nr. 312)'de bulunmaktadır. Öyle görünüyor ki, Kutb, Balasagunlu Yûsuf'un "Kutadgu Bilig" adlı eserini biliyordu. Bunu da eserindeki kelime, grametik ve edebî benzerlik göstermektedir.

Bize kadar ulaşmış olan yazma, Kıpçak bozkırlarından gelmiş olan Berke Fakih tarafından, 1383 yılının Nisan ayında istinsah edilmiştir.

Berke Fakih, Kutb'un mesnevîsine kendi şiirlerinden 51 beyti ilâve etmiştir.

O, aynı zamanda, bugüne kadar üzerinde ilmî bir çalışma yapılmayan ve Türkiye'de, Süleymaniye Küt., Ayasofya bölümü, no 1016'da bulunan "İrşâdü'l-mulûk ve's-selâtin" (789/1387) adlı eserin de yazarıdır.

Kutb'un "Husrev ü Şîrîn" yazmasının tavsifi, incelenmesi ve neşri üzerinde A. N. Samoyloviç, F. Köprülü, E. Blochet, A. T. Tahircanov, Pelliot, A. İnan, A. Zacaczkowski, H. Kun, E. N. Necib, Hamidov ve diğerleri çalışmışlardır¹.

Fakat, bunlardan hiçbiri, yazmanın ilk ve son sayfalarında bulu-

* Bu makale, *Zapisi na Polyah Rakopisi «Hosrov i Şirin» Kutba* başlığı ile, *Narodî Azii i Afrikii*, 2, Moskova, 1972, s. 153-155'de yayınlanan Rusça aslından, Türkçeye, Nazif Hoca tarafından tercüme edilmiştir.

¹ Bu mesele hakkında literatür için bk. E. Fazilov, *Starouzbekskiy Yazık Horezmiyskiye Pamyatniki XIV veka (Eski Özbek Dili XIV. asırda Hâzrem eserleri)*, C. II, Taşkent, 1971, s. 12-13.

nan haşiyelere dikkat etmemiştir². Yazmanın kabının karşı sayfasının üst kısmında şu dördlük bulunmaktadır :

Oğ atmağa sökek erkebçi yahşı
Miner atğa ayıl örgemçi yahşı
Söz aytıb yetkirmegen erke sanalmas
Bağışlab bermegenden ebçi yahşı

“Ok atmak için cesur atlıya sahip olmak daha iyidir.

Atı terbiye etmek için örülmüş kolan iyidir.

Söz verip yerine getirmeyen erkek sayılmaz.

Vadeden, fakat yerine getirmeyen erkekten kadın daha iyidir.”

Sunulan dördlüğün yazısı “Hüsrev ü Şîrîn” yazmasının kendi metni ile dikkatli bir şekilde mukayese edildiği zaman her iki metnin birbirine benzerliği, bu dördlüklerin yazarının Berke Fakîh'in olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Gerçekten kelimelerin terkihi (kelimeler : *sökek* “cesur; bk. Kâşgarlı Mahmud'ta *sökmen* “cesur, yürekli”, *sökmehlen* “cesur, yiğit olan”, *erkebçi* “atlı”, *ayıl* “kolan”, *örgemçi* “örülmüş”, *yetkir-* “sona getirmek, ifa etmek”, *ebçi* “kadın, karı”) ve imlâ (fiil : *yetkir-* ilk hecede *e* vardır *e* veya *i*, Kutb'un yazmasının metninde işaret edildiği gibi; yoktur. *şanalmaş* kelimesi iki sâd ile *صلص*, metinde ise birinci her zaman *sin*, ikinci ise *sin* veya *z'dir*) dördlüklerin ne müstensinin ne de Kutb'un kalemine aidiyetine kat'i bir tesbit imkânı vermiyor. Belki, yukarıda verilen haşiyelerin yazarı herhangi bir üçüncü şahıstır.

Aynı sayfanın aşağı kısmında iki satır yazılmıştır :

Mende Mecnûnning cunûnı sende Leylîning tabı

Mende Ferhâdnıng firâkı sende Şîrîning lebi

“Bende Mecnûn'un deliliği, sende ise Leylâ'nın sihirlmesi vardır.

Bende Ferhâd'ın ayrılığı, sende Şîrîn'in dudağı vardır.”

Sunulan satırların şekil ve muhtevasına bakılırsa, bir gazel başlanmaktadır. Fakat gazelin devâmı ve onun yazarı bilinmemektedir.

Varak 1^a'nın üst kısmında da iki satır vardır.

Yüzüñğ şatrancına baqtum ‘aceblermen* bu leclacı

Ni hoş tüzmiş bu nağ^c üzre abonoslar birle ‘acı

² A. Zajaczkowski, *Najstarsza Wersja Türecka Husräv u Şîrîn Qutba (Kutban Hüsrev ü Şîrîn'inin Türkçe en eski nüshası)*, Czesc II. Facsimile, Warszawa, 1958, s. 2-3, 236-238.

* Metinde ‘aceblerim şeklindedir.

“Senin şâh tavlâsı yüzüne bakarak, tecrübeli bir usta gibi, o tavlâda fiil kemiğinden figürleri zarif bir şekilde dizdiğinden, ben hayret etmiştim”

Verilen imzasız beyit de bir gazelin başı olmaktadır. Bu beyit ayrı bir yazı ile yazılmıştır.

Bu beyitlerden sonra Şeyh Ulkavî'nin, gökyüzü yıldızlarına, onların yer değiştirmelerine ve on iki burca hasredilmiş ve zamanın yılının tayin edilmesi mümkün olan, Arapça şiirleri takip ediyor.

Varak 116^a'da “Husrev ü Şîrîn” yazmasının müstensihî Berke Fakih b. Burakoz b. Kandûd b. Uku Kifçakî, yazmanın istinsah tarihini (yani :, 785 hicri yılı, sefer ayının 25'i) vermektedir.

تمت بمون الله وحسن توفيقه على يدالعميد الضعيف النحيف الراجى غفران ربه برکه ابن برا كوز ابن قاندود
ابن اوکو الجنس القبحجاقى فى خامس و عشرين من شهر صفر سنة حمسة وثمانين وسبعمائه

Yanında Berke Fakih'in Arapça yazılmış şu şiiri vardır :

کتابت کتابى بخط جميل
خاف من الموت لوجاء يوماً
بجهد كثير و عمر طويل
يباع کتابى بشئ قليل

“Kitabımı güzel bir yazı ile yazdım.

Çok büyük çaba ve uzun ömür harcayarak,

Bir gün ölüm gelirse, korkarım

Kitabım az bir kıymet karşılığı satılacak”

bu beyitlerden sonra aynı manayı ihtiva eden şu Farsça dördlük bulunmaktadır :

بشبهاء تاريك بروز دراز
فروشدند کتابم بنرخ بیاز
نیشتم کتابم بنار و نیاز
من از مرگ ترسم که آید فراز

Yazmanın 117^b sayfasında Arapça şu dördlük yer almaktadır :

لا القلب اطاعنى ولا المحبوب
يا يوسف الحسن صل فانى يعقوب
المرضى و فاتى المطلوب
دمى و دى كلاهما مسكوب

“Hayat geçmiş, benim arzularım, sönmüştür.

Ne kalbim ne de sevgilim bana itaat etmiştir.

Gözyaşlarım ve kanım, her ikisi de akmıştır.

Ey güzelliğin Yûsuf'u gel, çünkü ben Ya'kub'um.”

Daha sonra aynı sayfada keza Arapça şu notlar yer alır :

رمانى بسبهى مقلته على عهدى
وفى منهدى لا يقتل الحر بالعبد
خدوا بدى هذا الغلام فانه
ولا تقتلوه اننى انا عبده

“Bu güzelin yerine benim kanımı dökünüz.

Ahdine rağmen iki gözünün okları ile bana kasediyor.

Onu öldürmeyiniz, çünkü, ben onun kölesiyim

Benim mezhebimde ise köle yüzünden hür olan öldürülmez.”

Aynı sahifede müstensih hakkında şu malumat verilmektedir :

حرره الفقير حاجي سليمان العمري الامام بقلة حلب بالمسجد العمري

“Bu notları, Haleb kal’ası el-Ömerî mescidinde imam olan, Hacı Süleyman el-Ömerî yazdı.”

Bütün bu notlar hoca Süleymân el-Ömerî’ye mi aittir meselesi açıklanmadan kalmaktadır. Notların dikatle incelenmesi bunların muhtelif şahıslara âit olduğu neticesini çıkarmak imkânını vermektedir.

Varak 118^a’nın başında şu Arapça ibâre yazılmıştır :

قال بعض الحكماء ينبغي للعامل ان يكون فيه عشر خصال من اخلاق الطير والبهائم سخاء الديك وامانة الحمام وصمت الباز وحذر الغراب و حزن الطاووس وبصيرة الهدهد وثقة الفهد وصدق الفرس وصبر الجمل وود الكلب

“Filozoflardan biri dedi : Akıllı insanda, hayvan ve kuşlarda bulunan, on hasletin bulunması gerekir : horozun cömertliği, güvercinin saflığı, doğanın susması, karganın sakınma ve ihtiyatkârlığı, tâvûsun gam ve kederi, hüdhüdün gözleri (nin basireti), pârşın azameti, atın doğruluğu, devenin sabrı ve köpeğin sevgisi.”

Aynı sahifenin sonunda şu Arapça vecize yer almaktadır :

ارى ذا الغنى فى الناس بسمون حوله وان قال قولا تابوه وصدقوا

فذلك ذات مال ما دام [فى] غناء وان زال عنه المال يوما تفرقوا

“Ben, zenginin etrafını insanların çevirip koşuştuklarını görüyorum.

Zengin bir şey söylerse onu tasdik ediyor ve ona tabi oluyorlar.

Bu, onda zenginlik devam ettiği müddetçe devam eder.

Bir gün onda zenginlik yok olursa insanlar onun etrafından dağılırlar.’

Varak 118^b’nin çift dörtkenleri arasında biz üç beyit meydana çıkarıyoruz :

ٲon bile degül ululuđ bil yađın

Eşek atlas kiyse eşektür hemîn

“Kıyafet örtü olarak (hakikatin mahiyetini) meydana çıkarmaz.

Eşek atlas giyse yine eşek kalır.”

Kendüdin yeg bile niçe şüm olur
 Asi olmağ devlete mezmüm olur
 “Kendisinden üstün ile nasıl kötü olur.
 Devlete asi olmak fenadır.”
 Tavarına kimse mağrūr olmaya
 Zūr-ı bāzūsına tekye kılmaya
 “Ah, Kimse zenginliğine mağrur olmasın.
 Ah, kimse kolunun kuvvetine dayanmasın.”

Görünüşe göre bu beyitler, daha sonraki devirlerde, Oğuz dili ve ya diyalekti temsilcileri tarafından yazılmıştır ki, bunu da kelime (değül, asi olmağ, şüm olur), gramatik (-mağ, -masa, -na, -luğ) ve fonetik (eşsek, kiyse) deliller göstermektedir.

Yukarıda verilen dörtlükler, gazeller, beyit ve muhtelif vecizelerin yazarlarını tesbit etmekle Kutb'un tek olan “Husrev ü Şirin” yazmasının hangi ellere düştüğünü ve nerelere gittiğine dair izah imkanı verilmiş olmaktadır.

— İ L Â V E —

Sayın E. İ Fazılov'un makalesine, yazmada olan fakat makalesinde bulunmayan şu bölümler ilâve edilmiştir:

1. Yazmanın kapağındaki, Turc, 312 numarasından sonra diğer sahifede, şu Fransızca ibâre görülmektedir.

Volume de 118 Feuilles plus le Feuille A préliminaires 15 Mai 1878
 “118 varaktan ibaret bir cilt ve mukaddimeyi ihtiva eden A varağı, 15 Mayıs 1878”

2. Aynı sahifenin arkasında no 690 başlığı ile başlayan yazmanın tavsifini yapan 12 Satırlık şu Fransızca not yer almaktadır.

Khosrew ve Chirin livre en vers turcs tartares tel qu'on le parle dans la Transoxane et au nord de la mer Caspienne. Il est en 4° de 118 feuillets qui sont cotés. L'écriture en est médiocre.

Ouvrage composé l'an 785 de L'hégire par Berekeh, tartare du pais de Kaptchak qui est le nom de la Tartarie qui est au nord de la mer Caspienne.

Il contient les amours de Khusrew 23 (ème) Roy de Perse de la 11ème dynastie dite les Sassaniens et ceux de Chirin sa maitresse.

Armand

Hazar denizinin kuzeyindeki Maveraünnehr'de konuşulan Tatar Türkçesi ile bir Husrev ü Şirin nüshası. O, orta boyda 118 yaprağı ihtiva eder.

Eser, Hazar denizinin kuzeyindeki Tataristanın bir kısmı olan Kıpçak memleketinin bir Tatarı olan Berekeh tarafından Hicrî 785'de yazılmıştır.

Eser, Sasanilerin 11. hanedanından Pers kralı 23. Husrev'in, sevgilisi Şirin ile aşklarını ihtiva eder."

A. Zajaczkowski'nin tıpkı basım neşrinde çıkmayan fakat TDEB Seminer kütüphanesindeki fotokopide net olan Arap harflerinin geçtiği ilk sahifede şu ibâreler yer almaktadır.

I. رأى [رأى] الواحد كالسلك
ورأى الاثنین مخبطین مومنین
"İki kişinin fikri hatalı ve itimad edilir olabilir.

ورأى الثلاثة حبال لا ينقطع
"Üç kişinin fikri kesilmeyen, ipler gibidir."

II. من كتم سره ملك [راسه]
من باح بما كتم اوقمه الندم
"Sırrını gizleyen başına sahip olur."
"Sırrını açıklayan pişman olur."

III. Bu satırlardan sonra daha ince kalem ve açık renk mürekkeple yazıldığı için net olarak fotokopiden okunamayan Türkçe bir dörtlük yer almaktadır.

IV. Bu türkçe dörtlükten sonra kalın kalemle yazılmış şu Arapça beyitler gelmektedir.

قد افلح من كان من المشق بعيد
من يحفظ نفسه عن المشق س [يد]

Aşkdan uzak olan kurtulur

Canını aşktan koruyan seyyid olur"

الماشق كالقتيل بل ذاك يزيد
من مات من المشق فقد مات شهيد

"Aşık olan maktul gibidir. Hattâ daha da beterdir.

Aşkdan ölen şehid olarak ölür".

V. Sahifenin alt kısmında şu ibareler yer alır.

خدمة المملوك لرسم خزانة السيني تمر باى نعمده الله برحمته واسكنه فسيح جناته

“Kölenin, Seyfi Temirbay'ın kütüphânesine hizmeti Allah onu rahmetine gark etsin ve geniş cennetlerine yerleştirisin.

ياغاذلى فيه قلى اذا بدا
كيف اسلوبى فى كل وقت
وكلا مر محلو

“Ey beni tenkid eden söyleyeceğini söyle. Her zaman başımda olan şeyden nasıl teselli bulurum. Bu hal başımdan her geçtiği zaman tatlılanıyor.”

Bu ibâre 118^b de tekrar geçmektedir.

4. Sayın yazarın yayınladığı “ok atmağa sökeki erkeböi yahşî” mısraı ile başlayan dörtlüğün altında sarıhk hastalığının tedavisi için şu tarife yer almaktadır.

فأئده يؤخذ ورق فجل ويدق [و] يمصر ماءها ثم يصب عليه ثلاثة دراهم ملح ينقى الصفر

“Not : Şalgam (فجل) yaprağı alınıp dövülür. Suyu sıkılır. Sonra üzerine üç dirhem tuz ekilirse sarılığı ortadan kaldırır.

5. Yazmanın Arapça ön sözünün bulunduğu varak 1^a daki “yüzüñğ şat-rancına baktum ‘aceblermen bu leclâcî” mısraı ile başlayan beyit yazar tafından yukarıda verilmişti. Yine bu sahifenin alt kısmında şu Arapça ibâre bulunmaktadır.

دخل فى ملك الفقير المقر بالتقصير الراجى غفر ربه المنان العمري حاجى سليمان الامام بقلعة حلب
المسجد العمري كتبه الواقف رحمه الله عليها

“Kusurumu kabul eden ve Allahın affını dileyen Haleb Kalesindeki Mescid el-Ömerî imamı Hacı Süleyman el-Ömerî'nin mülküne girmiştir.”

Yine ayni sahifenin üst sol köşesinde ayni kalem ve kalın yazı tipi ile şu ibare görülür.

مذنب خطده عيني دعوة عين [...] رحمه الله فأئله ارحم الله كاتبه حرره الفقير حاجى سليمان العمري
الامام بقلعة حلب بمسجد العمري

“Allah söyleyene rahmet etsin, Katibine merhamet kılsın. Bunu Haleb Kalesinde Mescid el-Ömerî'de imam olan fakîr Hacı Süleyman el-Ömerî yazdı.”

6. Yazmanın 117^b sahifesinin yan kısmında bir beyit görülmektedir. Fakat bu beyitin ilk mısraı yaprağın kesilmesi sonunda tahrib olmuştur.

uro dalaA Hermañ [. . . . .] انما استحيه . . . . .
 اذا قارتك عيني برديه غيره يخدر علي حدى رجم المدامع

7. Yazmanın son sahifesi olan 118^b nin alt kısmında şu beyit görül-
 mektedir.

خشيت عليه العين من طول وصله
 فهاجرته حين خوف من الهجرى

“Uzun vuslat dolayısıyla ona göz dokunmasından korktum.
 Ve ayrılıktan korktuğum zaman ondan ayrıldım.”

Sayın Fazilov’un makalesine bu ilâvelerin yapılmasıyla Kutb’un “Husrev
 ü Şîrîn”inde bulunan metin dışı notların tamamı böylece yayınlanmış
 olmaktadır.

TDED

...

...

...

...

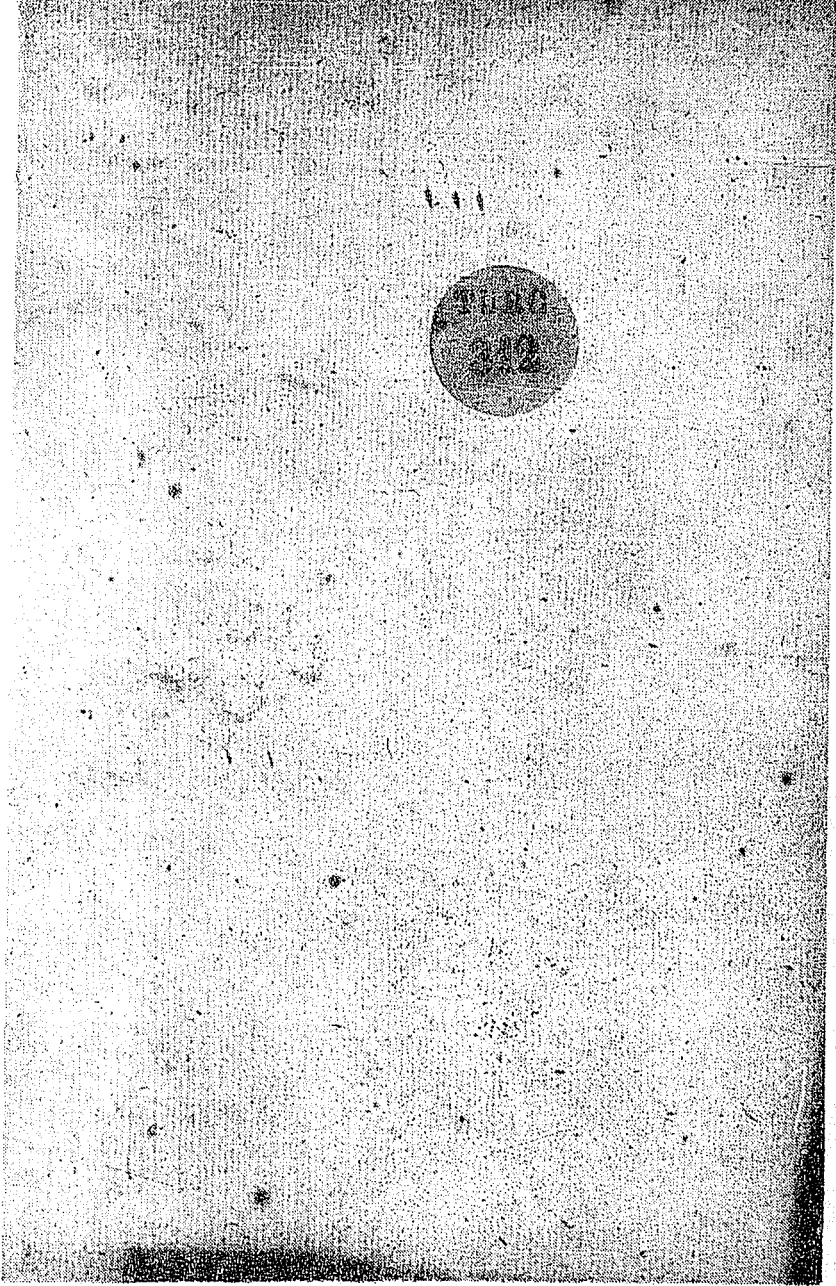
...

...

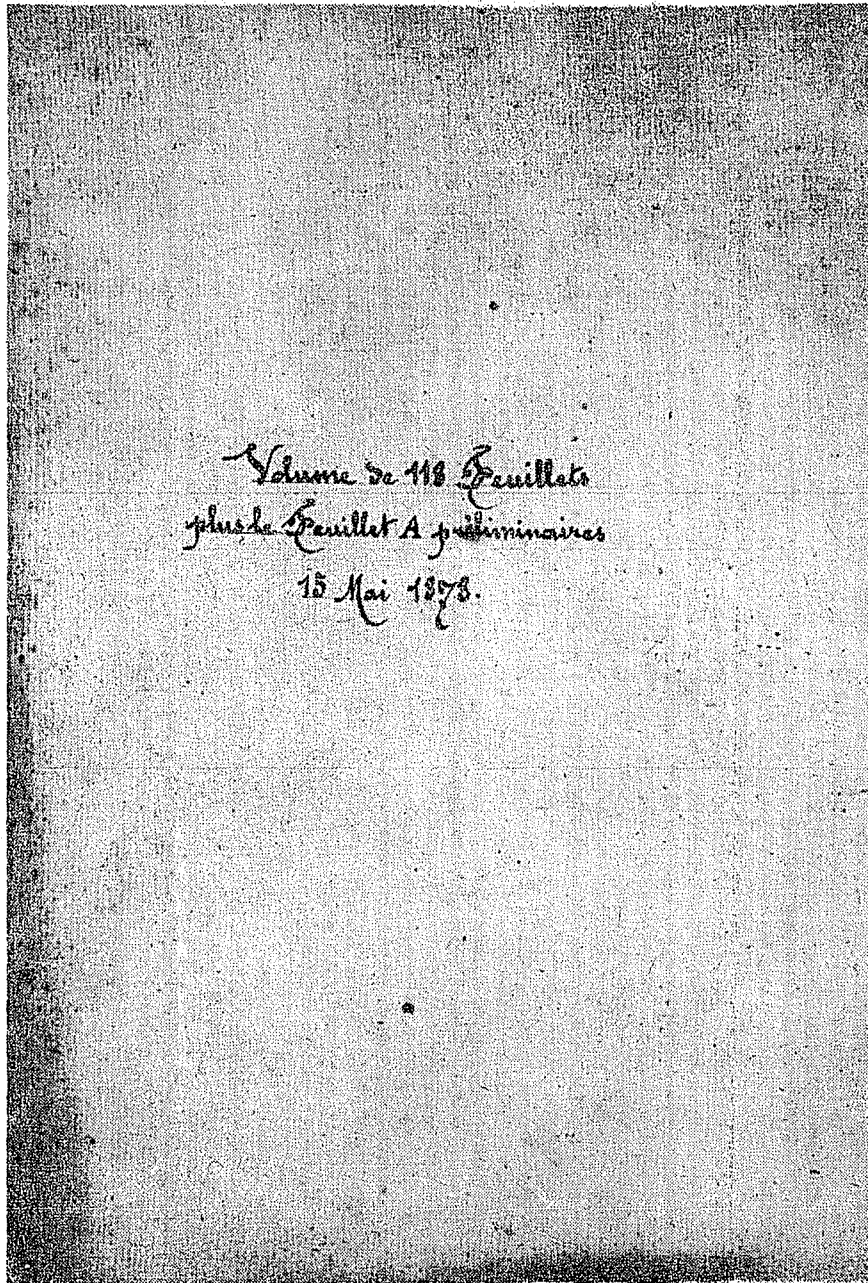
...

...

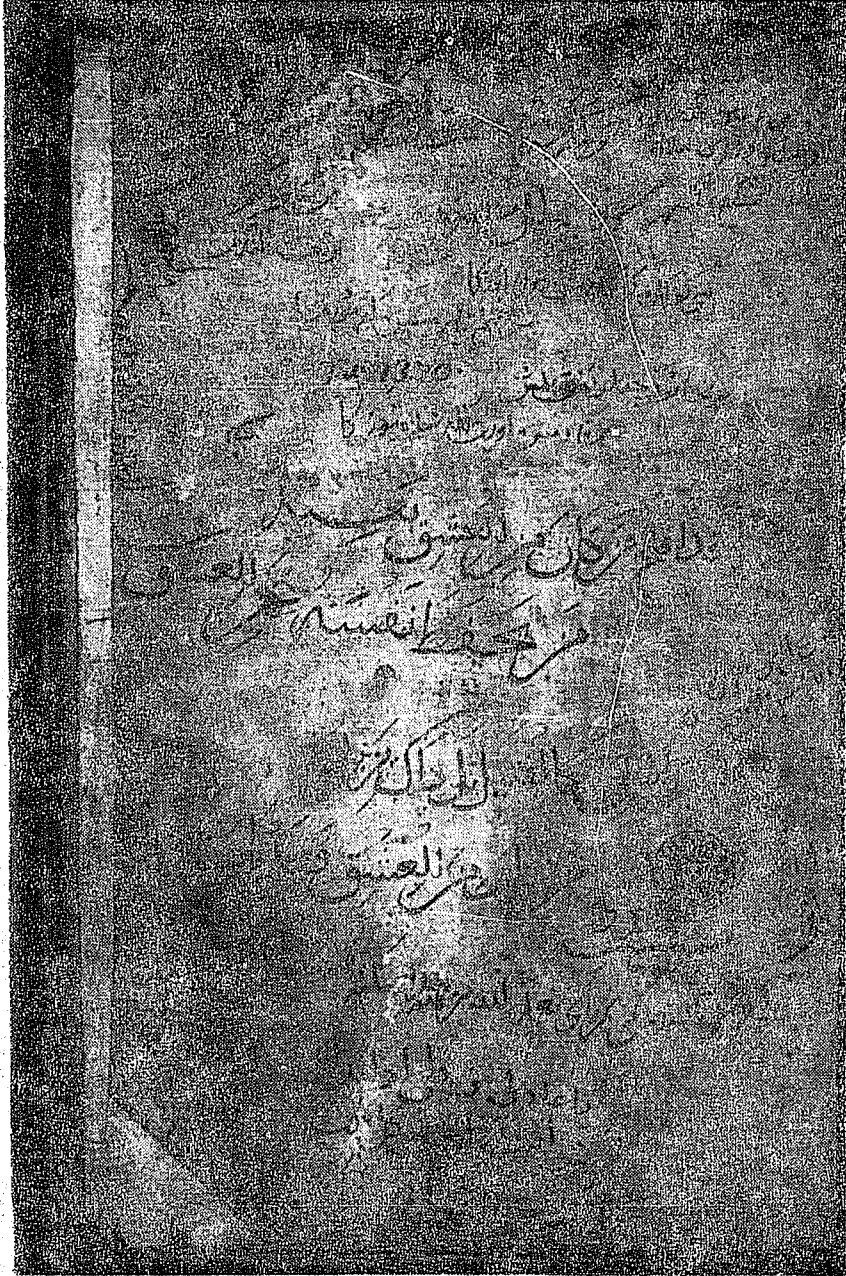

Kutb, Husrev ü Şirin

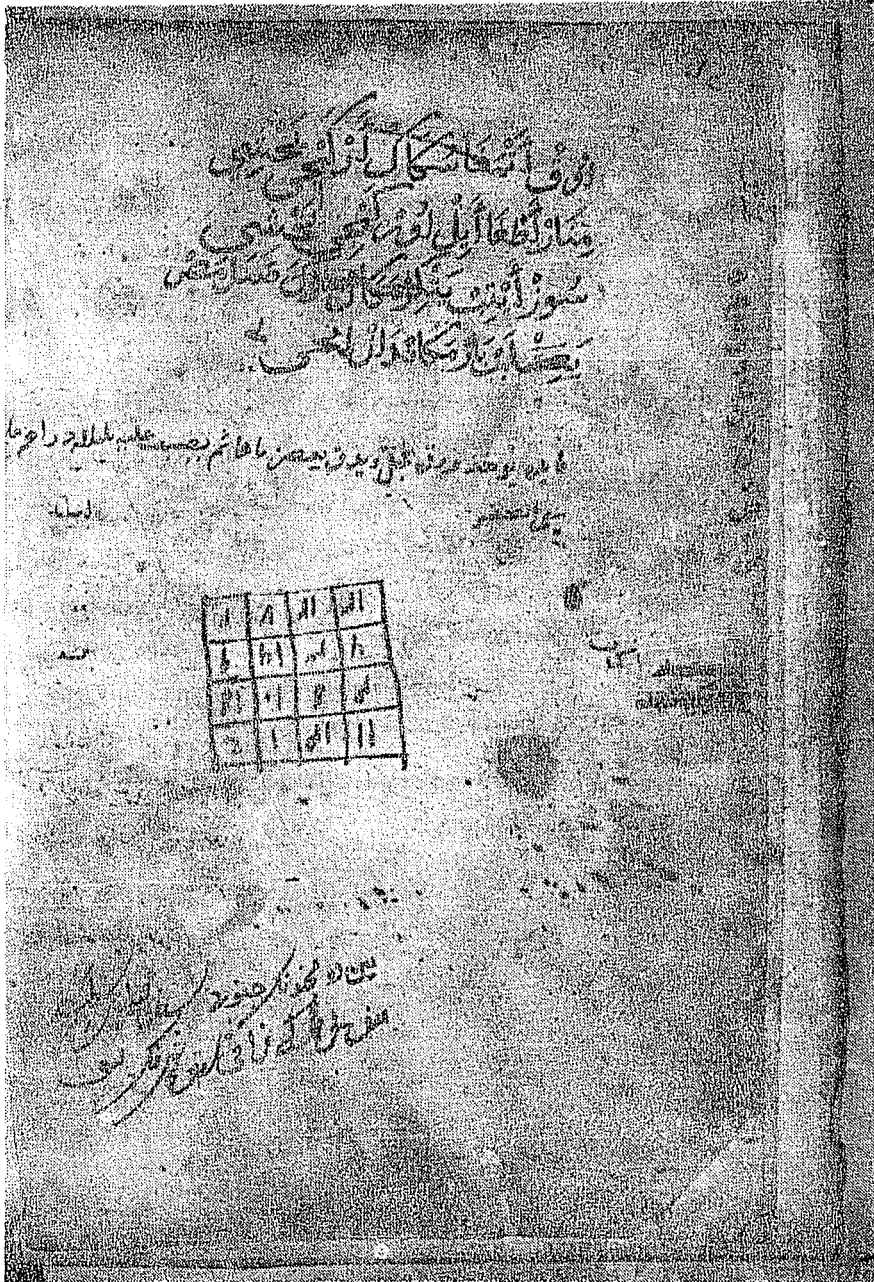

Kutb, Husrev ü Şirin

Kutb, Husrev ü Şirin

Kutb, Husrev ü Şirin

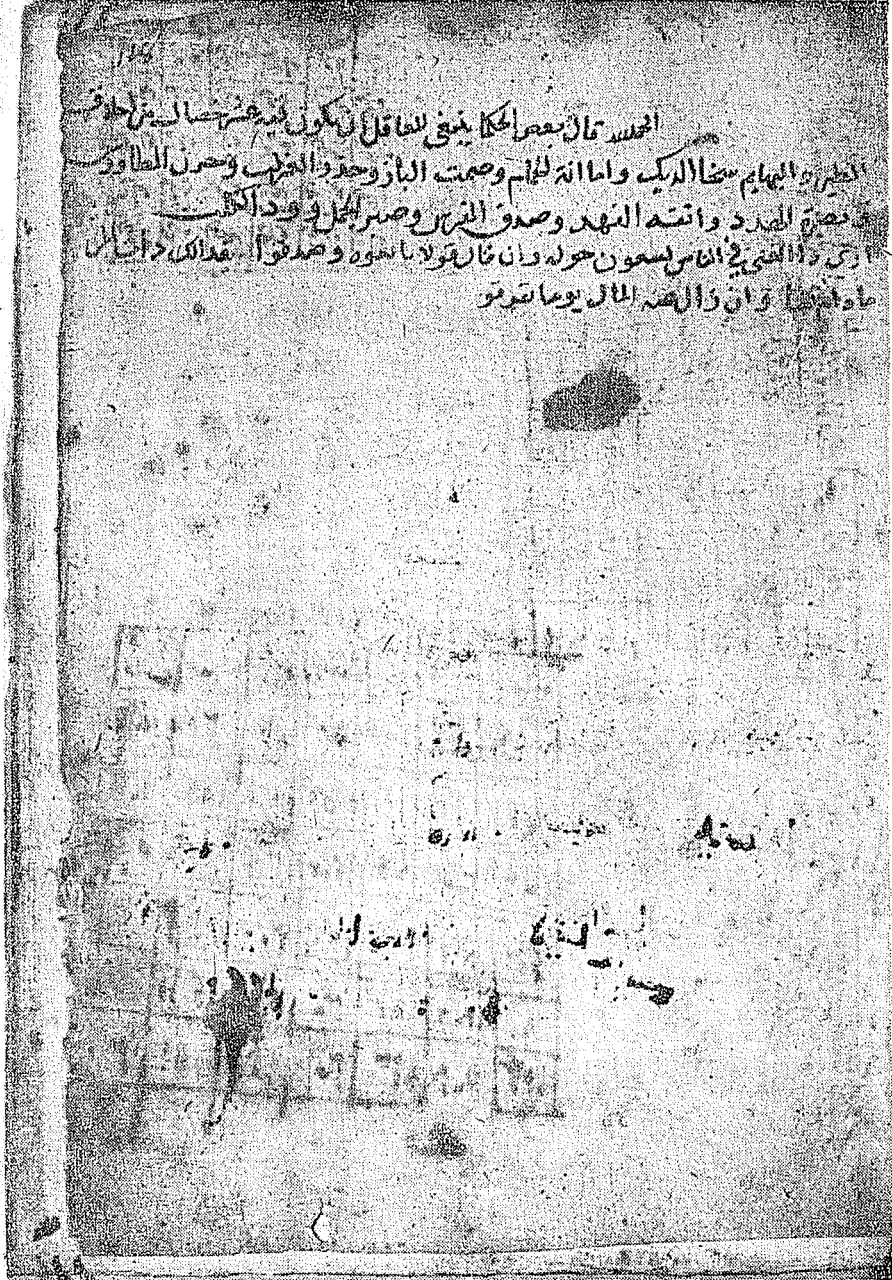

بر مطلب و بیخ لار خراب دا بولور خراب بار دایمنا عفتاب ۲۰ بولور
 کتار کانظور قیل قیدش قانقنا او احمق نادان بیکر سوزنا یقین ایت
 بر احمق بوزک بیکر عاقل لار قویا اولد بو بوزک قویورن قاقویار مو هیچ بوزک
 الهی خلاص قیلر بوزکلرین سینی هه ضرور قادر تمب بیلور من سینی
 مستغنی و اوصفا نلغیل دغا کاتب و مصنف منغا معنا
 تاریخ صحتی یوزنیلر کسان و صیقل صغیرانی بیکر بیکر بیله
 یول اوزرانی یوشا بنده کتار عظیمی صحت تب نالغیل عتاب
 کتاب نیکار سونکیملا بوزک کلام یازیب نکلره قیلدیم شک و السلام

القدر مصی و فانی الطلوب لا القلب اطاعنی و لا الخیوب قیمی
 قوی کلاما متکون یا سونف الحسن صل فانی بختیوب
 صدقایدی هذا العلامة فانه رمانی بصری مقالیه علی عهد ولا
 نقلهم انی انا عهد و فرمده لا یقتل الحیا بالهدی
 القوی الحیا بالهدی و الا نقله علی عهد

Kutb, Husrev ü Şirin, v. 117^b

Kutb, Husrev ü Şirin, v. 118^a

